

ŻYCIE NAUKOWE

Małgorzata Nalewajko

Warszawa

Migracje polityczne XX w. Sprawozdanie z konferencji naukowej

Konferencja, która odbyła się w dniach 9–11 XII 1997 r. w Instytucie Historii PAN, zorganizowana została przez Pracownię Migracji XIX–XX w. Obrady otworzył dyrektor IH, prof. S. Bylina, który podkreślił, że zorganizowanie trzeciej już konferencji poświęconej migracjom uznać można za początek tradycji spotkań na forum Instytutu specjalistów zajmujących się tą dziedziną badań. Przewodniczący sesji, doc. J. E. Zamojski (IH PAN), oddał głos prof. A. Bonasewiczowi (Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW), który w swoim wystąpieniu dotyczącym *Głównych konfliktów na świecie w ostatnim 20-leciu i związanych z nimi migracji politycznych* przedstawił główne kierunki migracji, liczby uchodźców oraz tendencje w polityce udzielania azylu, szczególną uwagę poświęcając sytuacji w Afryce i Azji.

Po tej przekrojowej prezentacji dr M. Kuczyński, wicedyrektor Departamentu Imigracji i Uchodźstwa MSWiA, omówił *Rozwój sytuacji migracyjnej w Polsce w latach 1993–1997* z uwzględnieniem migracji legalnych (charakterystyka pobytów, liczba wydanych wiz, pozwoleń na pracę i zezwoleń na pobyt stały) nielegalnych (motyw przyjazdu, liczba i okoliczności zatrzymań, stopień szczelności granic) oraz rozwiązań przyjętych w nowej ustawie o cudzoziemcach. Jego wystąpienie uzupełnił komunikat dr D. Stoli (Instytut Studiów Politycznych PAN) o *Badaniach nad współczesną imigracją do Polski*, który przedstawił wyniki sondaży i wywiadów przeprowadzonych wśród imigrantów w woj. warszawskim, na Górnym Śląsku, Śląsku Opolskim i Podlasiu. Z kolei dr J. Lencznarowicz (Instytut Polonijny UJ) zajął się emigracją z Polski, podejmując temat *Mitów politycznych polskiej emigracji po II wojnie światowej*, implikujący refleksje dotyczące funkcjonowania mitu i teorii wyobrażeń społecznych.

Dyskusję, która nastąpiła po pierwszej części obrad, zdominował problem definiowania migrantów nielegalnych i azylantów (M. Kuczyński, D. Stola, K. Drzewiecka). Rozważano także kwestię przestępczości wśród migrantów (K. Smolana, M. Kuczyński), natomiast dr J. Dacyl (Uniwersytet w Sztokholmie) przedstawiła sytuację uchodźców jugosłowiańskich w Szwecji.

Na sesji popołudniowej, której przewodniczył prof. L. Kosiński, Sekretarz Generalny Międzynarodowej Rady Nauk Społecznych UNESCO, kontynuowano wątek polski. R. Majewski (Politechnika Gdańska), omawiając *Przyczyny polskiego exodusu w latach osiemdziesiątych*, określił natężenie emigracji owego okresu, jej główne kierunki oraz motywy wyjeżdżających, a także zwrócił uwagę na sytuację Polaków w krajach pobytu (m.in. nowe formy działalności polonijnej). Z kolei doc. E. Grzegorzewska (Politechnika Gdańska) w wystąpieniu nt. *Wyznaczników politycznych polskiej emigracji do Austrii w latach 1980–1992* zrelacjonowała wyniki badań (ankiety i wywiady) przeprowadzonych wśród Polaków w Austrii, a także scharakteryzowała austriacką politykę przyjmowania imigrantów i jej ewolucję.

Następne trzy referaty poświęcone były emigracji politycznej z „krańców” Europy pierwszej połowy XX w. Dr N. Terentiewa (Instytut Historii Ukrainy NANU) mówiła o *Migracjach politycznych Greków na początku XX w.*, zwracając uwagę na tradycję emigracji (głównie ekonomicznej) Greków, istnienie dużej diaspory greckiej (ok. 6 mln wobec 12 mln pozostałej ludności Grecji) i postawy jej członków. Dr B. Makowski (IH PAN) przedstawił *Litewską emigrację polityczną w XX w.*, poprzedzoną dwiema falami (przełom wieków, a następnie lata dwudzieste i trzydzieste XX w.) emigracji ekonomicznej. W ramach emigracji politycznej także wyróżnić można dwie fale: emigrację po puczach w latach dwudziestych i emigrację polityczną w 1944 r., przyjmującą formę żywiołowych ucieczek na południe, północ i zachód. Referent dużo uwagi poświęcił organizowaniu się emigrantów litewskich, a zwłaszcza ich aktywności politycznej na obczyźnie. Z kolei „Białą” emigrację rosyjską (1919–1939) omówił doc. J. Zamojski (IH PAN), uwzględniając główne kierunki wychodźstwa i charakterystykę poszczególnych skupisk, periodyzację oraz formy działania emigrantów i ich stosunek do ojczyzny. Sporo miejsca poświęcił także sytuacji tych emigrantów rosyjskich, którzy dotarli do Polski.

Liczne uwagi w dyskusji, która zamknęła pierwszy dzień obrad, wyrażały wątpliwości w odniesieniu do danych liczbowych, zwłaszcza tych zawartych w pierwszym referacie sesji. Trudnościom w ustalaniu danych towarzyszą też problemy definicyjne. I tak np. prof. L. Kosiński wskazał na czynniki utrudniające precyzyjne rozróżnienie między emigracją polityczną a ekonomiczną, natomiast dr J. Dacył podjęła kwestię definicji i interpretacji pojęcia „prześladowanie” i prawa do azylu. O ile w Szwecji rozszerza się interpretację pojęcia „prześladowanie”, o tyle ustawodawstwo Unii Europejskiej dotyczące uchodźstwa staje się — zdaniem K. Sławikowskiej (MSWiA) — coraz bardziej restrykcyjne i tendencji tej ulegają także kraje aspirujące do Unii, czego dowodem jest nowa polska ustawa o cudzoziemcach. Z kolei uwagi uzupełniające do tematu emigracji litewskiej i biało-rosyjskiej zgłosili A. Bonasewicz, K. Smolana i E. Marek. Ten ostatni poruszył także wątek emigracji polskiej do Niemiec (która w latach osiemdziesiątych odbywała się często pod pretekstem motywów politycznych) oraz zmiany w warunkach przyjmowania migrantów w tym kraju (ograniczenie praw azylu, dyskusja nad prawem do obywatelstwa niemieckiego). Prof. A. Bonasewicz zaś zwrócił uwagę na interesującą sprawę konfliktów pojawiających się na terenie kraju przyjmującego między przedstawicielami kolejnych fal migracji, także politycznych, tej samej narodowości.

Środową sesję poranną, pod przewodnictwem prof. M. Skoczek (WGiSR UW), rozpoczęło wystąpienie dr. T. Miłkowskiego poświęcone *Republikańskim Hiszpanom na emigracji po 1939 r.* Autor przedstawił główne kierunki emigracji hiszpańskiej po wojnie domowej, scharakteryzował skupiska emigrantów we Francji (gdzie znalazła się ich większość), ZSRR i Meksyku z uwzględnieniem ich postaw w czasie II wojny światowej. Referat doc. J. Zdanowskiego (Zakład Krajów Pozaeuropejskich PAN) dotyczył *Politycznych aspektów napływu i obec-*

ności muzułmanów we Francji. Wagę problemu określa liczba 5 milionów muzułmanów legalnie przebywających we Francji w 1996 r., a także fakt, że środowisko imigrantów algierskich, stanowiących większość tej grupy, jest tradycyjnie mocno upolitycznione. Jego aktywność wyraża się także w zdolności do wytwarzania własnej przestrzeni kulturowej i wypracowania własnej koncepcji integracji ze społeczeństwem francuskim.

Z kolei dr B. Lisocka-Jaegermann (WGiSR UW) zaprezentowała obraz *Kubańskiej emigracji politycznej po 1959 r.* Tradycja kubańskiej emigracji politycznej sięga połowy XIX w., kiedy to w USA kształtowały się ośrodki kubańskiej myśli niepodległościowej, tak więc emigracja, jako następowała w konsekwencji zwycięstwa F. Castro, niejako trafiała na przygotowany grunt. Podzielić ją można na trzy fale (1959–1962, 1965–1975, początek lat osiemdziesiątych), różniące się składem społeczno-ekonomiczno-rasowym ich uczestników. Następny etap w historii uchodźstwa z Kuby wyznaczył kryzys *balseros* na początku lat dziewięćdziesiątych. Pozostając na terenie Ameryki Łacińskiej, uczestnicy konferencji zapoznali się z *Politycznymi aspektami migracji „narkobiznesowej” w Ameryce Południowej*, które omówiła dr M. Śniadecka-Kotarska (Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Łódzki). W ramach walki władz z koką uprawiająca ją ludność, która zaczęła przybywać w latach siedemdziesiątych na teren wschodnich Andów, słabo wówczas zaludniony, poddawana jest represjom jako element kryminalny, ponadto stosowane przez władze zakazy prowadzą do zakłócenia struktury społecznej i kulturowej ludności tego regionu. Z kolei dr M. Szupejko (ZKP-E PAN) podjęła temat *„Czarnych” emigracji politycznych do Skandynawii i Wielkiej Brytanii*, zwracając uwagę, że chociaż w obu krajach imigranci z Afryki nie są zbyt liczni, to ich aktywność może być istotna, ponieważ reprezentują wykształcone elity, wyraźnie określone społecznie i politycznie.

W trakcie dyskusji zgłoszono pytania o imigrantów hiszpańskich po wojnie domowej we Francji (L. Kosiński) i komentarze dotyczące tychże w Meksyku (K. Smolana), do których obszernie ustosunkował się T. Miłkowski. Żywy oddźwięk (uwagi L. Kosińskiego, E. Marka, J. Dacyl) wywołał też referat M. Szupejko. J. Dacyl wskazała równocześnie na kwestię republikańskiej koncepcji obywatelstwa francuskiego w kontekście muzułmańskiej obecności we Francji. Zdaniem J. Zdanowskiego, koncepcja ta raczej nie ulegnie zasadniczej zmianie, a zróżnicowanie środowiska arabskiego, także w dziedzinie interpretacji prawa, pozwoli na wypracowanie możliwej do przyjęcia formuły. Przedstawione referaty stały się również punktem wyjścia interesującej refleksji J. Lencznarowicza w odniesieniu do problemu definiowania migracji ekonomicznych i politycznych — fakt, że zwykle dochodzi do złania się obu tych fal wychodzących z jednego kraju, powinien skłaniać do badania ich we wzajemnym powiązaniu, a nie, jak dotąd, jako osobnych zjawisk.

Sesję popołudniową, której przewodniczył doc. J. Zdanowski, otworzył referat dr. S. Łodzińskiego (IGKR UW) nt. *Migracje Romów w Europie Środkowej. Uchodźstwo polityczne? Ekonomiczne? Etniczne?* Po przedstawieniu danych dotyczących liczebności ludności romskiej w poszczególnych krajach autor zaakcentował różnicę między zjawiskiem nomadyzmu a migracji, wskazał okoliczności mające istotny wpływ na swobodne wędrowanie Romów oraz opisał przyczyny i cechy ich migracji. Zagadnienie: kim są Romowie (mniejszością narodową? mniejszością ponadnarodową?) podjęte zostało następnie w dyskusji (E. Michalik, Zakład Badań Etnicznych UMCS), padły też pytania o próby standaryzacji języka Romów (L. Kosiński), edukację dzieci (M. Szupejko) oraz uwagi na temat okoliczności towarzyszących migracji Romów z Rumunii i Słowacji (M. Skoczek), najwięcej jednak zainteresowania wzbudziła kwestia dyskryminacji Romów (m.in. L. Kosiński, K. Stawikowska, M. Getter).

Cel „Eretz Israel”, migracje żydowskie po II wojnie światowej to tytuł bardzo ciekawego wystąpienia N. Aleksiu (Instytut Historyczny UW), w którym podkreślone zostało szczególne znaczenie emigracji z diaspory do Izraela (definiowanej nawet specjalnym terminem w odróżnieniu od „zwykłej” migracji Żydów w innych kierunkach), widoczne także w fakcie, że kolejne fale migracyjne wyznaczają etapy historii Izraela. Z czasem zmieniają się kierunki, z jakich napływają owe fale, aż po ostatnich przybyszów: z Etiopii od 1976 r. i z b. ZSRR od 1990 r. Ostatnich do chwili obecnej, bo — jak się ocenia — w Indiach żyje 3 mln, a w Chinach 9 mln osób, które chcą się ubiegać o „prawo do powrotu” jako pochodzące z zagubionych plemion Izraela. Referat wzbudził też ożywioną dyskusję, której główne nurty koncentrowały się wokół konfliktów między religijnymi ortodoksami a zwolennikami świeckiego państwa (L. Kosiński, E. Marek) oraz między Żydami sefardyjskimi a askenazyjskimi (J. Zamojski), imigrantów z b. ZSRR (A. Reczyńska), polityki Polski wobec wyjazdu Żydów z jej terytorium do Izraela w okresie międzywojennym (J. Zamojski).

Następnie doc. K. Romaniszyn (Instytut Socjologii UJ) mówiła o *Migracjach ekonomiczno-politycznych jako fenomenie współczesności*, zwracając uwagę na dezaktualizowanie się klasycznego podziału na migracje przymusowe (polityczne) i dobrowolne (ekonomiczne) wobec współwystępowania elementów obu tych typów we współczesnych ruchach migracyjnych. W zamykającym sesję referacie poświęconym *Intelektualistom polskim w ZSRR (1939–1941)* dr W. Niewiezin (Instytut Historii Rosyjskiej RAN) obszernie nakreślił tło wydarzeń, natomiast nie zdążył, niestety, w czasie wystąpienia przejść do zasadniczego tematu. Dyskutanci podjęli przede wszystkim wątek rozróżniania i definiowania migracji politycznych i ekonomicznych (L. Kosiński, J. Zamojski) oraz — szerzej — terminów (uchodźca, uchodźca ekologiczny, uchodźca ekonomiczny) używanych zarówno w aktach prawnych, jak i nie będących kategoriami prawnymi (J. Dacyl, K. Stawikowska). Problem pojęć rozwinął w dyskusji dr M. Jerczyński (IGiPZ PAN), mówiąc o znaczeniu przyczyn i sposobu podejmowania decyzji migracyjnej dla definiowania charakteru migracji oraz wskazując te momenty w historii Europy XX w., kiedy określała się ona i organizowała od nowa (1918, 1945, 1989), co miało istotny wpływ na przebieg migracji na jej terenie. Migracje końca XX w. uznał on za polityczne, określane są bowiem przez politykę krajów docelowych, a w sposób generalny — przez procesy integracyjne na Zachodzie i dezintegracyjne na Wschodzie.

W ostatnim dniu konferencji sesji przewodniczył prof. R. Sudziński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), który oddał głos dr O. Bućko (IHU NANU). Referentka poświęciła swoje ciekawe wystąpienie *Ukraińskim i polskim wysiedleniom w ZSRR w latach 1944–1946*: przedstawiła dane liczbowe, sposób przeprowadzania akcji (działania propagandowe oraz środki przymusu), ciężkie warunki podróży przesiedlanych, trudności materialne i adaptacyjne w miejscach przesiedlenia. Przymusowych przesiedleń dotyczył także referat prof. R. Sudzińskiego (UMK) o *Procesach migracyjnych ludności niemieckiej na ziemiach Polski północnej po II wojnie światowej i ich następstwach*. Autor podkreślił m.in. różnice między ewakuacją, ucieczką, wysiedleniem a deportacją Niemców, co wiązało się ze zróżnicowaniem czasu przeprowadzania tych akcji i terenów nimi objętych (kolejne fale uchodźców, a potem wysiedlanych). Na koniec o *Deportacji ludności cywilnej z krajów Europy Środkowowschodniej do ZSRR w latach 1944–1945* mówił dr M. Golon (UMK). Deportacje z terenów Polski, Węgier, Rumunii, także Bułgarii i Jugosławii, zarówno internowanych (którym przedstawiono zarzuty), jak i tzw. zmobilizowanych do odbudowy ze zniszczeń wojennych ZSRR (wywiezionych bez przedstawienia zarzutów) pozwoliły na rozbudowę drugiego, oprócz „gułagu”, systemu pracy przymusowej, jaki tworzyły obozy NKWD.

W dyskusji pojawiły się liczne pytania do referentów, jak również komentarze uzupełniające, niekiedy czerpiące ze wspomnień osobistych (A. Bonasewicz, K. Smolana). B. Makowski poruszył problem przesiedleń i czystek etnicznych na Litwie (w analogii do sytuacji Niemców i Ukraińców), L. Kosiński pytał o przesiedlenia dzieci przez Niemców w rejony bezpieczne, a J. Zamojski — o wojenne losy białych emigrantów rosyjskich rozproszonych na Pomorzu. Ten ostatni zaprotestował też przeciw łatwości, z jaką polscy historycy przyjmują używany przez Niemców termin „wypędzenie”. Jednak najbardziej ożywioną wymianę zdań wzbudziła kwestia odpowiedzialności za akcje przesiedleńcze na wschodzie i na zachodzie Polski po II wojnie światowej: w jakim stopniu były to inicjatywy władz polskich, a w jakim radzieckich, jakiego szczebla, jaki był stosunek do nich polskiej ludności cywilnej (m.in. B. Makowski, A. Reczyńska, J. Żarnowski).

Ponieważ część referentów, których wystąpienia zaplanowano na ostatni dzień konferencji, nie dotarła, wykorzystano czas — po podsumowaniu wygłoszonym przez doc. J. Zamojskiego oficjalnie kończącym obrady — by w ramach spotkania nieformalnego kontynuować ożywioną dyskusję zarówno nad materiałem naukowym konferencji, jak i nad różnymi aspektami współpracy w przyszłości.

W sumie w konferencji wzięło udział ok. 40 osób przy obecności na poszczególnych sesjach od 20 do 35 osób. Warto zauważyć, że część z nich to już stali uczestnicy organizowanych w IH PAN konferencji poświęconych migracjom, a obok nich pojawiają się nowi badacze (a także praktycy z urzędów centralnych), zaangażowani w omawianą problematykę. Udział jednych i drugich zdaje się świadczyć o potrzebie spotkań roboczych organizowanych przez Pracownię Migracji XIX i XX w. IH PAN.